

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ГОЙДАЛО ІРИНА ВАСИЛІВНА

УДК 340.123 (477)

**ПОГЛЯДИ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук
Поліковський Микола Федорович,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доцент кафедри історії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Зозуля Євген Вікторович,
Донецький юридичний інститут МВС України,
професор кафедри загальноправових дисциплін

кандидат юридичних наук, доцент
Фігель Юлія Осипівна,
Львівський торговельно-економічний університет,
доцент кафедри теорії держави і права

Захист відбудеться «28» квітня 2017 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1–3, ауд. 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «27» березня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У кожного народу є свої історичні постаті першої величини. До велетнів української національної культури, політичної та правової думки і чину належать, зокрема, Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Драгоманов, Станіслав Дністрянський, Михайло Грушевський та багато ін. Саме з їхніми іменами та творчою спадщиною пов'язані насамперед прогресивні і конструктивні ідеї розвитку української культури, науки, політичної і правової думки, відродження історичної свідомості й національної гідності народу, незалежності і державності. Усі вони належать до революційного крила української інтелігенції, яка, усвідомлюючи необхідність боротьби за національне визволення, водночас прагнула домогтися й вирішення соціальних проблем.

Саме їхній приклад, самопожертва і непримиренна позиція революційних демократів будили політичну і правову свідомість народу, кликали його до боротьби за незалежність та державність. Власне на такому сприятливому ґрунті вагомої вітчизняної політико-правової спадщини і сформувався світогляд М. Грушевського – невтомного дослідника історії та культури українського народу, поборника його соборності, відомого громадсько-політичного, державного і наукового діяча.

Але якщо постаті Т. Шевченка й І. Франка та їх творчість, нехай і в заідеологізованій ретуші, загалом не підлягали забороні за радянського тоталітарного режиму, то М. Грушевського, якщо і згадували, то неодмінно з негативними ярликами. Його наукова, педагогічна, просвітницька, громадська та політична діяльність подавались у викривленому віддзеркаленні. Упродовж десятиліть геніального вченого і відомого громадсько-політичного діяча зображували буржуазним націоналістом (хоч він був соціалістом-революціонером), ідеологом і натхненником української контрреволюції (а насправді він був одним з вождів української революції та федералістом), агентом австро-німецького імперіалізму (хоч він був його непримиренним ворогом), ворогом українського народу (тоді як він залишався його вірним сином до самої смерті), фальсифікатором історії України (хоч його історичні дослідження у цій царині вирізняються глибиною і достовірністю). Тож потрібно заповнити наявні прогалини щодо вивчення поглядів М. Грушевського про державу і право, очистити його спадщину від численних фальсифікацій, показати роль і значення мислителя в розвитку новітньої української політичної та правової думки. Відтак вперше

дослідити погляди мислителя з позиції науки історії політичних і правових учень.

М. Грушевський як політик пройшов шлях від засновника національно-демократичної партії Галичини і Товариства українських поступовців у Києві до творця засад Української незалежної держави. Він був головою Центральної Ради, а згодом визнав радянську владу на Україні і висловив готовність служити їй. Словом, з плином часу змінювалися його погляди, еволюціонували суспільно-політичні та історико-правові концепції, філософське сприйняття життя. Але любов до свого народу та історичної істини для нього завжди були вищим мірилом у науковій творчості і в громадсько-політичній діяльності. Він був сином своєї епохи, тому в житті й діяльності М. Грушевського, як і багатьох інших визначних діячів України, з усією глибиною відбилася трагічна історична доля розчленованих політичними кордонами українських земель, що були в насильницький спосіб, різними загарбницькими режимами позбавлені власної державності. Нинішні умови справжньої війни за державну незалежність, а також гібридної війни, складовою якої є ідеологічна боротьба, яку веде проти України агресивний, терористичний режим російського президента В. Путіна, нагадують події періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. З огляду на це, актуальність дослідження поглядів М. Грушевського про державу і право не викликає сумнівів.

Теоретичну основу дисертації становлять праці відомих вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: Т. Андрусяка, Ю. Бойка, С. Бостана, Д. Бочарнікова, І. Верби, В. Верстюка, Л. Винара, В. Винниченка, П. Гай-Нижника, І. Гирича, Я. Голобородька, І. Данюка, В. Доморослого, Д. Дорошенка, С. Журавльова, Л. Зашкільняка, Є. Зозулі, В. Ідзя, М. Камінського, В. Кампо, М. Кармазіної, М. Кияна, Л. Когород, Л. Комзюка, О. Копиленка, М. Кордуби, Г. Корольова, В. Крота, С. Кульчицького, В. Кухара, В. Макарчука, Р. Огірка, Р. Пирога, М. Поліковського, Т. Приймака, О. Прицака, В. Рум'янцева, С. Сворака, В. Солдатенка, В. Тельвака, І. Терлюка, Ю. Фігель та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр. Національної академії правових наук України, а також тематики наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ: «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433) та «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний

номер 0113U007492).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження – об’єктивно і всебічно опрацювати політико-праву спадщину М. Грушевського, його погляди про державу і право, виявити науково-практичну значущість його доробку для подальшого розвитку вітчизняної юридичної науки, зокрема науки історії вчень про державу та право і практики державного будівництва.

Для досягнення мети дослідження передбачено вирішити такі основні *завдання*:

1) з’ясувати стан дослідження поглядів М. Грушевського про державу і право у працях істориків, істориків права, політологів та інших авторів;

2) дослідити наукову, політико-правову спадщину, а також життєвий шлях та громадсько-політичну діяльність М. Грушевського як чинники формування державотворчих поглядів ученого;

3) проаналізувати особливості формування і розвитку державно-правових поглядів М. Грушевського на різних етапах його життєдіяльності;

4) визначити особливості політико-правових поглядів М. Грушевського в період функціонування Центральної Ради;

5) характеризувати особливості і специфіку федералістського проекту М. Грушевського;

6) виявити наукову і практичну цінність, значення і конструктивну роль багатой політико-правової спадщини М. Грушевського у творчому використанні в сучасних динамічних процесах державного та правового будівництва в Україні;

7) обґрунтувати роль і значення політико-правової спадщини М. Грушевського для розвитку науки історії політичних та правових вчень та сучасної юридичної науки в Україні загалом.

Об’єктом дослідження є багатоманітна наукова творчість, громадсько-політична і державно-правова діяльність М. Грушевського.

Предметом дисертації є погляди М. Грушевського про державу і право.

Хронологічні межі дослідження визначено роками життя вченого, себто охоплюють період з 1886-го по 1934 роки. У зв’язку з проведенням порівняльного аналізу державно-правових поглядів М. Грушевського та низки вчених, праці котрих вагомо вплинули на формування його світорозуміння та світосприйняття або чий ідеї й концепції він тією чи іншою мірою використовував у своїй творчості, хронологічні межі праці виявилися дещо розширеними.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження послужив комплекс філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

За допомогою філософського методу розглянуто стан дослідження наукової проблеми, обґрунтовано закономірності та особливості етапів становлення й розвитку поглядів М. Грушевського про державу і право в межах науки історії української політичної та правової думки, з урахуванням багатьох різноманітних чинників.

Під час дослідження сутності й природи політико-правових поглядів М. Грушевського використано діалектичний метод, що дало змогу виокремити основні структурні ознаки аналізованого складного ідеологічного явища.

Застосовано також різноманітні загальнонаукові та спеціально-наукові методи, серед яких: логічний, історичний, історико-порівняльний, порівняльно-правовий, системно-структурний, функціональний тощо. Так, за допомогою логічного методу проаналізовано дефініцію поняття «федералізм» і його концептуальні засади. Історичний та історико-порівняльний методи застосовано для ґрунтовного вивчення наявної історіографії та джерельної бази дослідження. Генезу й еволюцію поглядів М. Грушевського в межах історії української політико-правової думки проаналізовано за допомогою порівняльно-правового методу. Системно-структурний та функціональний методи застосовано з метою з'ясування й дослідження основних положень політико-правової спадщини М. Грушевського на всіх етапах її формування, становлення, розвитку і трансформації, зокрема на тлі наукового доробку представників вітчизняної політико-правової думки середини XIX – початку XX ст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є монографічною науковою працею, в якій вперше крізь призму сучасної історико-правової методології досліджено погляди М. Грушевського про державу і право з позицій науки історії політичних та правових учень. Зокрема в роботі:

вперше:

- на основі історіографічного і джерелознавчого вивчення багатоманіття матеріалів (архівних документів, періодики, мемуарів, наукових та літературних джерел) розкрито сутність та особливості поглядів М. Грушевського про державу і право та проаналізовано його багату політико-правову спадщину;

- комплексно досліджено погляди М. Грушевського про державу і право з урахуванням його активної громадсько-політичної та державно-правової діяльності, з метою використання отриманих

вірогідних наукових результатів вітчизняною юридичною наукою, зокрема історією вчень про державу і право, та втілення їх у практику державного будівництва в Україні;

- відображено основні характеристики поглядів М. Грушевського про державу і право, які впливають з його державницько-правової, історичної, філософської, культурологічної та політичної концепцій;

- визначено сутність та особливості політико-правової концепції М. Грушевського та стан її втілення в законодавстві Центральної Ради;

удосконалено:

- результати дослідження наукової, політичної і правової спадщини М. Грушевського та його участі у складних суспільно-політичних, державотворчих процесах, науковому і громадському житті, завдяки чому він сформувався як державний діяч з власним баченням шляхів формування і подальшого розвитку Української держави і права;

- підходи до розуміння державно-правового світогляду М. Грушевського, починаючи з його молодих років, участі в діяльності Центральної Ради в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і в пізніший період життя;

дістали подальшого розвитку:

- пропозиції М. Грушевського щодо майбутньої форми державного устрою Української держави;

- сукупність поглядів М. Грушевського щодо перспектив розвитку вітчизняних державно-правових інститутів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані ґрунтовні положення та висновки викликають значний науково-теоретичний та практичний інтерес, вони, без сумніву, збагатили вітчизняну науку історії вчень про державу і право щодо становлення та розвитку державно-правових ідей М. Грушевського.

Результати та висновки дисертаційної праці можуть бути використані у:

- *правотворчій сфері* – окремі положення дисертації можуть бути застосовані під час розробки нормативно-правових актів, що регулюють питання суспільного і державного життя, зокрема державного устрою в Україні;

- *науково-дослідній діяльності* – для подальших наукових досліджень у галузі історії політичних і правових учень, історії української політичної і правової думки;

- *навчальному процесі* – для підготовки підручників, навчальних посібників і навчально-методичної літератури, а також у процесі викладання таких важливих навчальних дисциплін, як «Історія вчень про державу і право», «Історія української політичної і правової думки», «Історія держави і права України», «Теорія держави і права», «Філософія права», «Історія України» тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеною, творчо і самостійно виконаною науковою працею. Сформульовані автором положення та висновки ґрунтуються на особисто отриманих результатах дослідження. При використанні матеріалів інших дослідників зроблено відповідні обов'язкові посилання.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми загалом та окремих її аспектів, зроблені узагальнення та отримані результати наукового пошуку доповідалися на наукових конференціях, семінарах, засіданнях круглих столів, зокрема: II Регіональному круглому столі «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (Львів, 18 лютого 2011 р.); III Міжнародній науковій конференції «Компаративістські читання» (Львів, 29–30 квітня 2011 р.); III Всеукраїнському круглому столі «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (Львів, 9 грудня 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (Львів, 17 лютого 2012 р.); Звітній науковій конференції «Актуальні аспекти підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки» (Львів, 24 лютого 2012 р.); Звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 28 вересня 2012 р.); III Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні» (Київ, 29 листопада 2012 р.); Науково-практичному семінарі «Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності» (Львів, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (Київ, 15–16 березня 2013 р.); IX Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Україна наукова» (Київ, 25–27 березня 2013 р.); II Всеукраїнській науковій

печення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності» (Львів, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (Київ, 15–16 березня 2013 р.); IX Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Україна наукова» (Київ, 25–27 березня 2013 р.); II Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Конституціоналізм в Україні (ідеї, концепції, доктрини): історія і сучасність» (Львів, 25 квітня 2013 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено у 10 наукових публікаціях, з яких п'ять – наукові статті (чотири – у вітчизняних фахових юридичних виданнях, одна – у закордонному фаховому виданні) та п'ять тез виступів і повідомлень на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг наукової роботи становить 203 сторінки, з них 179 сторінок – основний текст і 24 сторінки – список використаних джерел (237 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт та предмет; охарактеризовано використані в дослідженні методи; сформульовано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення; подано відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи; зазначено її структуру.

Розділ 1 «Стан наукового опрацювання проблеми, джерельна база та методологія дослідження» містить два підрозділи, у яких проведено огляд наукових позицій дослідників щодо вивчення державно-правових поглядів М. Грушевського, охарактеризовано джерельну базу дослідження.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми. Ступінь її розробки»* здійснений ґрунтовний аналіз теоретичної і джерельної бази, історіографії актуальної наукової проблеми дозволив виявити основні позиції, підходи до вивчення системи державно-правових поглядів М. Грушевського. Дослідники по-різному інтерпретують їх становлення та розвиток, а також їхній зміст та актуальність. Вочевидь, політичний і правовий світогляд ученого формувався під впливом основних суспільних тенденцій XIX ст., а також багатого творчого історико-правового доробку багатьох прогресивних мислителів. Разом із значною кількістю різної ваги і значення наукових праць, присвячених спадщині М. Грушевського, виявлено відсутність спеціального, комплексного, фундаментального дослідження історії виникнення, становлення і розвитку державно-правових поглядів ученого, громадського діяча, політика, будівничого незалежної України в межах науки історії політичних і правових учень.

незалежної України в межах науки історії політичних і правових учень.

У підрозділі 1.2 «Характеристика джерельної бази та методології дослідження» з'ясовано, що поглиблений аналіз джерельної бази дослідження дозволяє реконструювати епоху та її об'єктивну і суб'єктивну характеристики. Основу використаної джерельної бази становлять праці видатних українських та зарубіжних учених, присвячені постаті М. Грушевського та його поглядам на історію держави і права, а також твори самого мислителя. Під час дослідження було проаналізовано і чимало історичних документів, спогадів та інших праць сучасників М. Грушевського (зокрема його сподвижників часів Української Центральної Ради), що дало змогу комплексно розглянути погляди великого мислителя про державу і право, а також історичне та суспільно-політичне тло, на якому формувалися ці погляди. Мета дослідника – повною мірою використати виявлені матеріали у процесі вирішення сформульованих дослідницьких завдань. Джерелознавчий аспект державно-правових поглядів М. Грушевського названо стрижневим у дослідницькій стратегії, що акумулює в собі особистісні, світоглядні, об'єктивні чинники історико-правової реальності, які тим самим стають сполучною ланкою між минулим, теперішнім та майбутнім. Вивчення поглядів М. Грушевського про державу і право залишається складною, малодослідженою проблемою, яка потребує чималих зусиль, передусім, істориків права. Попри складність наукового і джерелознавчого опрацювання спадщини М. Грушевського, поступово виокремлюються етапи формування і розвитку системи державно-правових переконань ученого; така періодизація дає змогу простежити закономірності й суперечності їх становлення. Отже, виявлена та ретельно опрацьована багатоманітна джерельна база є цілком достатньою для повного і глибокого розкриття сформульованої теми дослідження.

Завдяки використаній в роботі методології вдалося забезпечити достовірність, повноту, належну якість роботи та її практичну значущість. Методологічною основою дослідження послужив комплекс філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

Під час дослідження застосовано також різноманітні загальнонаукові та спеціально-наукові методи, серед яких: логічний, історичний, історико-порівняльний, порівняльно-правовий, системно-структурний, функціональний тощо.

Розділ 2 «Формування, становлення та розвиток поглядів М. Грушевського про державу і право» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Суспільно-політичне та ідеологічне підґрунтя формування поглядів М. Грушевського. Формування і становлення його політико-правових поглядів (1890–1917 рр.)» зазначено, що формування і розвиток поглядів М. Грушевського можна уявити як складний і суперечливий процес, який поєднав у собі специфіку ментальності людини роздвоєної самоідентифікації, обставин і способу життя, багатоманітних і суперечливих тенденцій політичного та культурного розвитку українського суспільства у другій половині XIX – на початку XX ст. в Російській імперії – «тюрмі народів».

Становлення федералістських переконань М. Грушевського відбувалося в традиціях політико-правової думки і суспільного руху XIX ст.: від кирило-мефодіївців він узяв на озброєння ідею слов'янського федеративного союзу, від В. Антоновича – народницькі ідеали політичної побудови держави, від М. Драгоманова – ідеали створення європейської федерації та концептуальний підхід. Федералізм ученого став якісним продовженням федералістської традиції вітчизняної політичної та правової думки, що перевтілювався в реальну й перспективну програму запровадження в державному устрої Російської імперії важливих конституційних змін, яка, проте, не була зреалізована.

Державно-правові погляди М. Грушевського стали ідеологічною концепцією українського національно-визвольного руху кінця XIX – початку XX ст. Федералістська платформа ґрунтувалася на синтетичному поєднанні української ідеї як основи національного самоусвідомлення та визнання провідної ролі інтелігенції в політичному житті українського суспільства. Причому перспектива реалізації української визвольної ідеї була закладена в теоретичних федералістських поглядах М. Грушевського, відтак вони кардинально відрізнялися від федералізму кирило-мефодіївців та М. Драгоманова. Вона дозволяла практично виявити найбільш вдалі способи запровадження національно-територіальної автономії з урахуванням тодішнього політичного моменту, а також надала федералізму М. Грушевського питомих європейських рис. Дихотомія української ідеї в рецепції ученого визначила оригінальний характер політичних та правових поглядів, які відповідали основним тенденціям та особливостям історичного розвитку аналізованого в роботі періоду. Учений спробував кардинально змінити парадигму національної ідеології в бік конституційного федералізму, конкретизувавши його прогресивною вимогою національно-територіальної автономії та

закликом до активної політичної роботи з реформування державної і політичної системи в напрямі запровадження демократії європейського типу, причому у всеросійському масштабі.

У підрозділі 2.2 «Еволюція державно-правових поглядів М. Грушевського у перебігу революційних подій 1917–1918 рр.» зазначено, що мислитель постійно вів пошук прогресивного оптимального шляху розвитку українського народу, тому закономірним є те, що він намагався реалізувати державно-правову концепцію в роки свого керівництва Центральною Радою (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). Науковий аналіз його державотворчої діяльності дає підстави стверджувати, що М. Грушевський реалізовував підготовлений ним проект здобуття Україною національно-територіальної автономії, а також наповнив його новими сенсами й ідеями, які були породжені переоцінкою багатьох аспектів революційного процесу в Україні періоду березня-липня 1917 р., та виробив нові підходи до розуміння історичних перспектив української державності. Державно-правові погляди вченого стали надійною базою внутрішньополітичного курсу Центральної Ради, визначили тональність основного масиву виданих нею документів, розкривали смислове наповнення конкретних політичних дій провідників українського руху. Політик, відповідно до своїх соціалістичних переконань, спершу намагався повною мірою вибудувати для України краще майбутнє в демократичній федеративній Росії. Водночас період діяльності Центральної Ради свідчить про трансформацію і прагматизм політико-правового світогляду М. Грушевського. У час українсько-більшовицької війни він зумів творчо переосмислити усталені федералістські постулати і заявити про необхідність здобуття повної незалежності України. Перехід від автономізму до самостійності у сприйнятті політика розкриває суперечливість державотворчих процесів, започаткованих Центральною Радою, незрілість, непослідовність, слабкість національної політичної еліти, відірваність можновладців від інтересів народу, неабияку роль у протидії українським самостійницьким силам зовнішнього агресивного чинника – російського Тимчасового уряду, білогвардійського руху, більшовицьких загарбників.

Доба Центральної Ради була періодом одночасного утвердження, апробації та глибокої трансформації державно-правових поглядів М. Грушевського. Бачення особливої ролі УНР у конструюванні майбутньої демократичної федерації на теренах колишньої Російської імперії, ультиматум більшовицького Раднаркому Центральній Раді, розв'язання українсько-більшовицької війни

визначили появу нових ідеологічних концептів, продукованих головою Центральної Ради. Вихід серії публіцистичних статей, у яких він виступив прихильником самостійності УНР у тогочасних умовах та ворогом більшовизму, характеризує наявність в них спільного ідейно-політичного знаменника – бачення вільної федеративної України уже поза російським контекстом. Відтак мислитель запропонував теоретичні конструкції формування майбутніх європейської й чорноморської федерацій. Якісно новою концепцією М. Грушевського стала ідея внутрішньої федералізації України в її етнічних межах.

У підрозділі 2.3 «Трансформації та розвиток поглядів М. Грушевського про державу і право (1918–1934 рр.)» аргументовано, що еволюція державно-правових поглядів М. Грушевського в добу еміграції (1919–1924) пояснюється його палким бажанням повернутися до активної громадсько-політичної та наукової діяльності на Батьківщині. Ідея федералізму в нових умовах була концептуально розвинена ученим та доповнена пропозиціями встановлення федеративної форми у відносинах між різними народами, а також внутрішнього державного і суспільного устрою України як федеративного та формування відповідного адміністративно-територіального поділу як «федерації автономних громад» у дусі європейської традиції.

М. Грушевський, як учений-історик, громадський, політичний діяч, мав складний, суперечливий політико-правовий світогляд. У прагненні здобуття самостійності і соборності України він є цілісним, проте в шляхах реалізації цієї мети – суперечливим і неоднозначним. Ідеї автономізму і федералізму були цінними надбаннями тогочасного східноєвропейського політичного та інтелектуального процесу, тому їх домінування в державно-правовій концепції вченого є, вочевидь, логічним і природним явищем тієї епохи, основні закономірності і виклики якої він намагався сформулювати і дати на них ефективну, оптимальну відповідь.

Розділ 3 «Реалізація політичних та правових поглядів М. Грушевського» присвячений дослідженню особливостей та закономірностей розвитку державно-правових поглядів М. Грушевського в часи УНР, а також у післяреволюційний період.

У підрозділі 3.1 «Утілення поглядів М. Грушевського про державу і право у законодавстві Української Народної Республіки» зазначено, що федералістський проект М. Грушевського початку ХХ ст. був ґрунтовним інтелектуальним внеском української інтелігенції в дискусію про політичну перебудову Російської імперії. Він став відповіддю на асиміляційну політику самодержавства щодо

українського народу. Цей проект ґрунтувався на двох основних положеннях. Головним з них є репрезентаційний уряд, під яким учений розумів повну політичну демократію. Іншим є обстоювання децентралістського принципу, що проявляється через вирішення національного питання. Отже, М. Грушевський намагався подолати бюрократичну прірву між державою й суспільством, що дозволило б народу панувати «прогресивно» і «раціонально». Проект ученого викликав великий резонанс у середовищі діячів російського ліберально-демократичного руху, котрі, проте, відкидали будь-які варіанти самостійного розвитку для інших народів імперії, крім поляків та фінів. Конституційні пропозиції М. Грушевського виявили європейське спрямування української політичної та правової думки й визвольного руху в Російській імперії початку ХХ ст.

У підрозділі 3.2 «М. Грушевський про перспективи розвитку української державності» констатовано, що за досить короткий проміжок часу, під впливом імперської, шовіністичної політики спочатку Тимчасового уряду, а потім і більшовиків, змінилися погляди видатного вченого на модель майбутньої Української держави.

Українська державницька перспектива в розумінні М. Грушевського ґрунтувалася на поєднанні концепцій федералізму та соборності. Причому власне концепція соборності входила в теоретичні підстави самостійності. Вона дозволила М. Грушевському виявити найбільш вдалі способи запровадження національно-територіальної автономії з урахуванням тодішнього політичного моменту. Саме концепція соборності надавала революційному федералізму М. Грушевського європейських рис. Теоретичний розвиток державницької перспективи мислителя відбувався загалом (за деякими винятками) в межах російського історичного контексту з усебічним врахуванням українських національних аспектів і специфіки.

ВИСНОВКИ

У виконаній дисертаційній роботі на актуальну малодосліджену тему на основі одержаних вірогідних теоретичних та практичних результатів вдало вирішено сформульоване наукове завдання щодо висвітлення еволюції поглядів М. Грушевського про державу і право в межах науки історії політичних та правових учень, зокрема історії української політичної та правової думки. Успішному вирішенню сформульованої в дисертації складної наукової проблеми сприяло використання системи філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, за

допомогою яких переконливо обґрунтовано достовірність отриманих результатів. Уперше зазначена актуальна наукова проблема стала предметом спеціального, комплексного, виконаного на монографічному рівні ґрунтовного дослідження в межах історії політичних і правових учень. Результати, отримані здобувачем, ґрунтуються на великому масиві опрацьованих різноманітних джерел, зокрема й архівних документів, спеціальної літератури, дотичної до досліджуваної теми.

1. Історіографічний аналіз проблеми, розробленої в межах дисертаційного дослідження, дозволив виявити основні наукові позиції щодо визначення суті й особливостей поглядів М. Грушевського про державу і право. Дослідники по-різному інтерпретують їх формування, становлення, розвиток, зміну, а також їхній зміст. Політико-правовий світогляд ученого проаналізовано з урахуванням основних суспільно-політичних тенденцій історичного розвитку російського (українського) суспільства ХІХ ст. та першої третини ХХ ст., а також його багатой творчої спадщини, що є поширеним логічним прийомом історіографічної реконструкції. Попри значну кількість наукових праць, присвячених постаті і творчості М. Грушевського, виявлено відсутність системного, комплексного та всебічного дослідження *його державно-правових поглядів*, які є актуальними, цікавими, вагомими і привертають до себе пильну увагу з метою їх повноцінного, ґрунтовного, історико-правового вивчення з національних, державницьких позицій та використання в сучасній практиці державного і правового будівництва, насамперед в Україні.

2. Докладно проаналізований комплекс джерел містить правдивий відбиток епохи та її об'єктивну і суб'єктивну характеристики, що дозволяє повною мірою використати ці джерела під час виконання сформульованих наукових завдань. Джерелознавчий аспект державно-правових поглядів М. Грушевського є стрижневим у виробленій дослідницькій стратегії, акумулюючи в собі особистісні, світоглядні, об'єктивні чинники історико-правової реальності, які тим самим стають сполучною ланкою між минулим, теперішнім та майбутнім. Вивчення поглядів М. Грушевського про державу і право донедавна було складною, малодослідженою, незавершеною справою. Попри деяку складність опрацювання наукової спадщини М. Грушевського, виокремлено конкретні етапи формування і розвитку системи його державно-правових переконань, причому поява їх чіткої періодизації дає змогу простежити закономірності й суперечності їх становлення і зміни. Отже, виявлена та опрацьована

чимала джерельна база є цілком достатньою для глибокого розкриття і висвітлення основних аспектів дослідженої політико-правової теми.

3. Еволюцію поглядів М. Грушевського про державу і право можна уявити як складний і суперечливий процес, який поєднав у собі специфіку ментальності людини роздвоєної самоідентифікації, обставин і способу життя, багатоманітних і суперечливих тенденцій політико-правового та культурного розвитку українського суспільства другої половини XIX – першої третини XX ст. у складі Російської та Австро-Угорської імперій, відтак – в умовах появи українських національних державних утворень і знову – окупаційних режимів.

Становлення федералістських переконань М. Грушевського відбувалося в традиціях політико-правової думки і суспільно-політичного руху XIX ст.: від кирило-мефодіївців він узяв на озброєння ідею слов'янського федеративного союзу, від В. Антоновича – народницькі ідеали політичної побудови держави, від М. Драгоманова – ідеали створення європейської федерації та концептуальний підхід. Федералізм ученого став якісним продовженням федералістської традиції вітчизняної політичної та правової думки. М. Грушевський перетворив його на реальну й перспективну програму на початку XX ст. через пропозицію запровадити в державно-політичному устрої Російської імперії кардинальні конституційні зміни, з метою її подальшої демократичної трансформації.

4. Політико-правові погляди М. Грушевського лежали в основі ідеології та діяльності Центральної Ради, визначали і спрямовували бурхливі процеси українського революційного руху. Політичний курс УНР реалізовував традиційний федералістичний напрям вітчизняної суспільно-політичної думки кінця XIX – початку XX ст., підготувавши підстави та форму української державності на шляху до утворення, як видавалося, у майбутньому в європейському розумінні демократичної, соціалістичної федеративної Росії. Погляди М. Грушевського про державу і право в цей революційний, неоднозначний період становлення були не лише певною інтелектуальною конструкцією, а й отримали реальну змогу розвиватися, змінюватися та наповнюватися новими сенсами в процесі практичної державотворчої діяльності доби Центральної Ради, тобто певною мірою втілюватися в реальне суспільно-політичне життя.

5. Після насильницького розпуску Центральної Ради, політико-правові погляди М. Грушевського дещо змінилися. На це великою мірою вплинуло бажання вченого повернутися до активної наукової діяльності, але уже в УСРР. Сформовані політико-правова

і національна самоідентифікації визначили прихильність ученого до соціалістичних ідей, зокрема й у більшовицькій інтерпретації, та дотримання, попри все, федералістської концепції. У цей період вчений уже практично не згадує про автономію України у складі соціалістичної федеративної Росії. Місце концепту доби Центральної Ради займає ідея самостійності України в конфедеративному союзі рівноправних советських соціалістичних держав-республік. Якщо перше положення ґрунтувалося на історико-правовому досвіді, то друге – на сліпій, наївній вірі в ідеали світової соціалістичної революції під впливом облудної більшовицької (комуністичної) пропаганди.

б. Федералістський проект М. Грушевського початку ХХ ст., по суті, був ґрунтовним інтелектуальним внеском української інтелігенції в дискусію про майбутню політико-правову перебудову Російської імперії. Він став своєрідною відповіддю на багатовікову гнобительську, асиміляційну, дискримінаційну політику самодержавства щодо українського народу. Цей проект ґрунтувався на двох основних положеннях, головним з яких є створення українського репрезентаційного національно-демократичного уряду довіри, під яким учений розумів повну політичну демократію українців. Іншим положенням є послідовне обстоювання децентралістського принципу в державному будівництві, що означає ефективне й оптимальне вирішення національного, зокрема українського, питання. Отож, М. Грушевський намагався подолати бюрократичну прірву між державою й суспільством, що дозволило б народу панувати «прогресивно» і «раціонально». Проект ученого викликав великий резонанс у середовищі діячів російського ліберально-демократичного руху, котрі, однак, категорично відкидали будь-які варіанти самостійного розвитку для інших народів навіть в умовах розпаду колишньої імперії, окрім поляків та фінів. Конституційні пропозиції М. Грушевського виявили європейське спрямування української політичної та правової думки українського революційного національно-визвольного руху початку ХХ ст.

За досить короткий проміжок часу, під тиском різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема неоімперської, шовіністичної політики спочатку Тимчасового уряду, а потім і збройної агресії, інтервенції більшовиків, боротьби за незалежність, встановлення советського режиму, змінилися погляди видатного ученого на перспективи побудови незалежної і демократичної Української держави.

7. Українська державницька перспектива в розумінні

М. Грушевського ґрунтувалася на тісному та органічному поєднанні концепцій федералізму і соборності. Причому концепція соборності де-факто заклала теоретичні політико-правові підстави самостійності. Вона дозволила М. Грушевському запропонувати варіант запровадження національно-територіальної автономії України з урахуванням непростого тодішнього політичного моменту. Саме концепція соборності надавала революційному федералізму М. Грушевського європейських рис. Проте теоретична політико-правова розробка ученим і політиком шляхів державницької перспективи України загалом відбувалася все ж таки в межах російського історичного контексту з усебічним врахуванням українських національних інтересів та особливостей. Попри все, розвиток революційних подій призвів до проголошення незалежності Української держави в різних формах, які, однак, були зруйновані більшовиками та іншими загарбниками – окупантами українських земель. Нині історія повторюється, але на новому витку розвитку, в умовах україно-російської боротьби за незалежність.

Суверенна, незалежна, демократична, правова і соціальна Українська держава є гарантом європейської перспективи, об'єднує український народ і громадянське суспільство. Україна переможе в боротьбі за незалежність в нинішніх умовах воєнної агресії, гібридної війни з боку неоімперської путінської Росії, терористичного, авторитарного, рашистського режиму, який узяв курс на цілковите знищення Української держави й остаточне вирішення «українського питання». Невипадково європейський цивілізаційний вибір, державницький курс євроантлантичної інтеграції підтримує більшість населення республіки, яке бажає стати невід'ємною частиною правової спільноти європейських демократичних народів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дрозд І. В. Становлення та розвиток автономістсько-федералістичних поглядів Михайла Грушевського / І. В. Дрозд // Митна справа. – 2012. – № 3 (81), ч. 2, кн. 1. – С. 51–55.
2. Гойдало І. В. Історіографія дослідження політико-правових поглядів М. Грушевського / І. В. Гойдало // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – С. 23–26.
3. Гойдало І. В. Політико-правові ідеї М. Грушевського як основа державотворчої діяльності Української Центральної Ради /

І. В. Гойдало // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : «Юриспруденція». – 2015. – № 16. – С. 5–9.

4. Гойдало І. В. Державно-правові ідеї у науковій спадщині М. Грушевського / І. В. Гойдало // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : «Право». – 2015. – № 35. – С. 17–20.

5. Гойдало І. В. Ідеї та проекти державного ладу Української держави в концепціях М. Грушевського (1918–1924 рр.) / І. В. Гойдало // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2015. – № 6 (16). – С. 14–18.

6. Дрозд І. В. Михайло Грушевський – головний будівничий Української Народної Республіки / І. В. Дрозд // Проблеми державотворення та правотворення в Україні: матер. II Регіон. круглого столу (18 лютого 2011 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – С. 156–159.

7. Дрозд І. В. Особливості державно-правових поглядів Михайла Грушевського / І. В. Дрозд // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: матер. Звіт. наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (23 вересня 2011 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – С. 60–62.

8. Дрозд І. В. Історико-філософська концепція Михайла Грушевського / І. В. Дрозд // Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроперспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування: матер. III Всеукр. круглого столу (9 грудня 2011 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – С. 60–63.

9. Дрозд І. В. Політико-правова спадщина Михайла Грушевського та його внесок в розвиток новітньої концепції української держави / І. В. Дрозд // Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи: матер. наук. конф. (20 квітня 2012 р.). – Тернопіль : Терноп. нац. екон. ун-т, 2012. – С. 22–31.

10. Дрозд І. В. М. Грушевський та його внесок в розвиток сучасної Української держави / І. В. Дрозд // Актуальні питання юридичної науки: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (26 квітня 2012 р.). – Львів : МАУП, 2012. – С. 12–14.

АНОТАЦІЯ

Гойдало І. В. Погляди про державу і право Михайла Грушевського. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний

університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2017.

У дисертації здійснено політико-правовий аналіз поглядів М. Грушевського про державу і право в межах науки історії вчень про державу і право. Визначено історіографічні та джерельні основи пізнання політико-правових поглядів М. Грушевського. Досліджено зміст та особливості виникнення, становлення, розвитку і зміни державно-правових поглядів мислителя. Охарактеризовано етапи становлення й розвитку поглядів М. Грушевського про державу і право. Розкрито бачення особливостей суспільного і державного ладу у працях М. Грушевського. Досліджено сутність правових і політичних поглядів М. Грушевського та їх втілення в законодавстві Української Народної Республіки. Проаналізовано погляди мислителя і політика про перспективи розвитку української державності.

Ключові слова: М. Грушевський, державно-правові ідеї, політико-правові погляди, Українська Центральна Рада, автономія, федералізм, соборність.

АННОТАЦИЯ

Гойдало И. В. Взгляды о государстве и праве Михаила Грушевского. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2017.

В диссертации осуществлен политико-правовой анализ взглядов М. Грушевского о государстве и праве в рамках науки истории учений о государстве и праве. Определены историографические и источниковые основы познания политико-правовых взглядов М. Грушевского. Исследовано содержание и особенности возникновения, становления, развития и изменения государственно-правовых взглядов мислителя. Охарактеризованы этапы становления и развития взглядов М. Грушевского о государстве и праве. Раскрыто видение особенностей общественного и государственного строя в работах М. Грушевского. Исследованы сущность правовых взглядов М. Грушевского и их воплощение в законодательстве Украинской

Народной Республики. Проанализированы взгляды мыслителя и политика о перспективах развития украинской государственности.

Ключевые слова: М. Грушевский, государственно-правовые идеи, политико-правовые взгляды, Украинская Центральная Рада, автономия, федерализм, соборность.

SUMMARY

Goydalo I. V. The views of the state and law Michael Hrushevsky. – Printed as a manuscript.

The thesis for a scientific degree of Candidate of Law in specialization 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

The thesis presents an analysis of state legal views Hrushevsky. Defined historiographical sources and bases of knowledge Grushevkiy views in frames of history of doctrines of state and law. The content and features state-legal views of a thinker. The stages of formation and development of Grushevkiy views. Exposed the vision of public order in works of Grushevkiy. Thesis there is determined Grushevkiy legal concepts and their implementation in the legislation of the Ukrainian People's Republic. Allocated and analyzed Grushevkiy views on the prospects of development of Ukrainian statehood.

Keywords: M. Hrushevsky, public-legal ideas, political and legal views, the Ukrainian Central Rada, autonomy, federalism, collegiality.

Підписано до друку 17.03.2017 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 35. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>